

II. RÁKÓCZI FERENC.¹

AFIATAL Rákóczi bármennyire akart is Lipót császárnak jó alattvalója lenni és maradni, vérében ott forrtak a két utóbbi nemzedék Habsburg-ellenes tradíciói, melyeket ha ő maga egyelőre erőszakkal és jóhiszeműen visszafojtott is, az akkori magyar közvélemény: szegény nép és főnemesség, egyképen hatásuk alatt állott. A hegyaljai zendülők az ő vezérége alá akarják adni magukat; Rákóczi Bécsbe szökök előlük s mikor ez a lépése sem tudja a bécsi kormányférfiak beteges bizalmatlanságát kiirtani, hajlandó magyar birtokait birodalmiakkal elcsereálni, csak hogy szabaduljon ősei multjától, mely őt barát és ellenség szemében oly irányba indítaná, mely akaratával most még, s hite szerint, mindörökké ellenkezik. De a vér szava, az öröklött lelkiség mindennél erősebb: a kivégzett Zrínyi Péter unokája, a száműzésbe ment Zrínyi Ilona gyermeke, a Habsburgok leggyanakovább ellenfelének, I. Rákóczi Györgynek leszármazottja, kinek vérében a régi rakoncátlan Zrínyiek mellett a királyi magaslatra emelkedett, ősi büszkeségű Báthoriak hagyományai is keringenek, hiába áll ellen a hívó szónak, akár csak a sixtini kápolna Ézsaiás prófétája: ő is tette fog ébredni egykor, bármily kelletlen mozdulatlanság nyugőzi is le most még tagjait.

II. Rákóczi Ferencnek keserű gyermekkora volt. Születése után néhány hétre meghalt atyja; anyja életét a szenvedélyes és szigorú anyós, Báthori Zsófia elleni küzdelem keseríti meg, majd mikor Zrínyi Ilona Thököly hódító férfiaságának lett rabjává, a 7—8 éves gyermek Thököly közelében él, kinek szeretetlenségét éles gyermeki érzéssel veszi észre és egész életében nem felejt. Munkács háromesztendő s ostroma alatt a felkelők dédelgetett kis fejedelme, hogy utána annál gyászosabb legyen a bukás. A császárnak lesz gyámfia, aki e tisztét Kollonics püspökkel gyakoroltatja s a gyermek lelkébe mélyen bevésődik a barátságtalan bánásmód, melyben a rapszodikus természetű püspök részesíti. A munkácsi fegyverpompás szabad élet után éveken át a csehországi Neuhaus kollégiumában, majd a prágai egyetemen tanulja jezsuita tanároktól az akkori műveltség elemeit, nyelveket, szokatlanul sok exakt tudományt, különösen matematikát. Öröklött vallásos érzése a Mária-kongregációban elmélyül, de maga, anyjától, testvérétől elválasztva öntudatlanul is elveszti, elfelejti a pálya irányát, melyre ősei, saját eddigi élete predesztinálták. Az egyetem után sógora, Aspremont gróf császári tábornok mellett a bécsi udvari élet szórakozásai: bál, tánc, kártya, vadászat, olasz utazás töltik ki életét. Hirtelen szerelemmel házasodik: a szép hessen-rheinfelsi hercegnő, Charlotte lángra gyújtja érzékeit, de hosszabb időre sem magához csatolni, sem lelkileg megérteni nem képes őt. Rákóczi a házasság után is egyedül marad.

Nagykorúsítása után átveszi magyarországi birtokait s Felsőmagyar-

¹ Mutatvány a *Magyar Történel* most készülő 6. kötetéből.

országnak a Tiszán át Erdélyig legelső embere, legnagyobb tekintélye lesz. Makovicsai hercegségéből ruthén és magyar települési területen, Munkácson, Sárospatakon és Tokajon át szinte megszakítatlanul saját földjén mehet ecsedi várába, az egykori Báthori- és Bethlen-uradalomba. Az országgrész urai udvarként veszik körül, köztük a legfényesebb, legműveltebb, legzseniálisabb Bercsényi Miklós, aki habsburgpárti hagyományaihoz képest éveken át mindent megtesz a politikai és társadalmi nyugalom fenntartására; mint országos főbiztos próbálgatja a katonai erőszakot szabály és emberség korlátai közé vezetni, de szenvedelmei mindegyre felágaskodnak a német tábornokok sértő pretenziói, a német hivatalnokhad rendszerré vált önzése és elnyomása láttára. Mióta a Kollonics-féle adóleszállító javaslat Bécsben végkép megbukott, a magyarságra nincs többé szabadulás s a belátó politikusok előre láthatják az adók és katonaság terhe alatt az elháríthatatlan összeomlást. Így szorul Bercsényi a kilátástalan jövő rémképétől hajtva arra az útra, melyen az előtte járó generáció már annyit veszített: a francia szövetség és a felkelés útjára.

Emlékszünk, XIV. Lajos már kétszer keresett és talált az európai hegemóniáért folytatott harcában a magyarság közt szövetségeseket, akik neki kevésbe, semmibe, néhány jó szóba kerültek, s akik szolgálatukat megtéve csendesen, követelődzés nélkül letűntek hóhérbárd alá vagy a távol Kelet pogány vidékeire, honnan többé nincs visszatérés. A Wesselényi-összeesküvés tagjai s Thököly egyképen elbuktak, anélkül, hogy a francia király segített vagy akár próbált volna segíteni rajtuk. A francia politika most ismét krízis előtt állott, meg kellett védelmeznie Anjou Fülöpöt a spanyol trónon, melyet neki az utolsó spanyol Habsburg, II. Károly hagyott halálos ágyán a német Habsburg-rokonság kizárásával. XIV. Lajos a diplomácia lelketlenségével nyúlt a régi recepthez, hogy a Habsburgok háta mögött felkelést okozzon: Ferriol konstantinápolyi követ Rákóczinak ír, aki a dolgot barátaival, köztük Bercsényivel megbeszéli. Egyéb utat Bercsényi sem tud többé a bécsi nyomás alól szabadulásra. Rákóczi leveleit bécsi ágens vállalja, hogy Párisba viszi, mire a titkos tanács végre igazolva látja Thököly mostohafia iránt táplált régi gyanúját s őt 1701 áprilisában elfogva Bécsújhelyre viteti, hol kivégzett nagyatyja árnyával társaloghat börtönében. Bercsényi még idejében lengyel földre menekül, hova nemsokára Rákóczi is követi, miután börtönéből bécsi rokonai és barátai segítségével sikerült menekülnie. A titkos tanács Lobkowitz hercegné és az udvar jezsuita gyóntatói mellett az özvegy császárnét is vádolja a rebellis kiszabadításával.

Valóban Rákóczi fellépése eddig alig több nagyúri kísérletnél, aminő a Wesselényi-összeesküvés volt, azzal a különbséggel, hogy mögötte még annyi szervezet sem áll, mint egykor a nádor és Zrínyi Péter mögött. A francia kalandba bizonyára Bercsényi szenvedélye vitte be s most ezzel együtt tőri fejét a lengyelországi francia követ és franciapárti lengyel urak társaságában, mitevők legyenek, s kinek ajánlják fel a magyar trónt, aki aztán azt meg is tudná szerezni magának. A kísérlet holtpontra jutott, ahonnan csak új akció, a magyar parasztság megmozdulása segíthette ki.

Korábban részletesen kitéregettük a nyomor sötét képét, melyben az egyedül adózó jobbagyság a felszabadító háborúk évtizedeiben s a karlovici béke után is sínylődött. Maga Kollonics már a 80-as évek végén kikerülhetetlennek tartotta a katasztrófát, mely azonban a magyar jobbagyság évszázados lekötöttsége, önálló gondolkodásban és akcióban járatlansága

miatt még másfélévtizedig várattott magára. A Tokaji Ferenc-féle hegyaljai zendülés is a parasztság és közkatonák tanácstalanságán, vezető ész és akarat hiányán pusztult el, de tanulságait felfogta és megszívlelte a szegény nép, mely Rákóczi megmozdulásáról és lengyelországi tartózkodásáról értesülvén, üzenetet küldött hozzá. A fejedelem munkácsi uradalmának magyar és orosz jobbágysai mozogtak s készültek felkelésre és várták maguk közé vezérként természetes urokat. A magyar történet nagy eseménye volt, mikor a nagyúr és a szegény jobbágyok egymásra találtak, s mikor Rákóczi 1703 május 12-én Brezán várából, Lemberg mellől, kiadta első manifesztumát az «egyházi és világi, nemes és nemtelen igaz magyaroknak». Első eset az újkori jobbágyság kifejlődése óta, hogy a privilegizált nemzet előkelő tagja az adózó, robotoló szegény népben szövetségest lát a nemzeti és állami élet védelmére. A manifesztum tele van érzellemmel és nemcsak még mindig rendi értelmű kifejezésekkel, minők a régi szabadság és a régi jussok, hanem a jobbágyságra vonatkozókkal is: fegyverre szólít a képtelenül hatalmaskodó, porcióztató, adóztató, sönkat, kenyerünket elvevő német ellen, «édes hazánk és nemzetünk» mellett. A fejedelem piros selyemzászlóit, miket Brezánból «Cum Deo pro patria et libertate» felírással küldött, tarpai, várii, beregszászi jobbágysai tüzik ki, kik most először tartoznak az édes hazához és nemzethez: a tarpai jobbágy Esze Tamás, Pap Mihály, a kismenes Majos János, Kis Albert indulnak alattuk a császáriak és a nemesi vármegyék megtámadására.

A jobbágyság e megmozdulása nemcsak a kátyúba jutott főúri összeküvést emelte fel nemzeti mozgalommá, hanem Rákóczi egyéniségét is egyszerűen megszabadítá minden ráakódott gátlástól, ránevelt akadálytól. Ézsaiás próféta összefont lábai kiegyenesednek, kelletlensége kiderül, a fuvallat megragadja ruháját, feláll — s Rákóczi kilép a vereckeik hágón át a Nagyalföldre könyöklő kárpáti sziklára, hol munkácsi jobbágyain kívül most még egy lélek sem várja, nem kívánja s nem is fogadja. Ügyét a jobbágyokéval összekötni kétségtelenül az ő legszemélyesebb elhatározása volt, nem pedig Bercsényié, aki a nemesi is lenézte és szarkasztikus realizmusában soha helyet nem engedett érzelmi momentumoknak társadalmi viszonylataiban. Rákóczi az egyetlen a felkelés kezdetén, s egész fennállása alatt, aki a parasztsorsot azzal a sajátos részvétellel nézi, mely e törvényesen és jog szerint jobbágytartó társadalomtól akkor még annyira idegen. E különös jelenség megértésére szolgálhat, hogy külföldi tanulmányai és élete során ő nem nőtt bele a Hármaskönyv jogi szemléletébe, mely a nemesi nemzet és a plebs jogi élességű szétválasztásával oly sok becsületes nemesnek nehezíté meg a jobbágysággal szemben az emberi részvét kifejezését. Rákóczi e tekintetben fehér lap volt, melyre szelid érzelmi alaptermészet mellett tapasztalatai is a jobbágyvédelem fogalmát írták. Nem felejtette el, mint tódultak elébe a Kárpátokból lejövet orosz jobbágysai, mint borultak előtte térdre és vetettek keresztet magukra; azt sem felejtette el, amint az első szerencsétlen összeütközés után egy darabra visszavonulva, ugyanezen jobbágyok köröskörül a hegyeken sirva kiáltozták nevét, hogy ne hagyja el őket. És azt is megjegyezte magának, hogy parasztseregei elől a nemesek váraikba húzódtak és a nemesi vármegye fölkelést hirdetett. Igaz, a paraszt rousseaui idealizálásától távol volt s világosan látta a jobbágy műveltségbeli elmaradottságát, saját kárával tapasztalta első jobbágycsapatai fegyelmetlen, tanulatlan voltát, első jobbágy- és kismenes-hadnagysai rakoncátlanságát és részegségét s így azt is belátta, hogy a felkelés ügyét tisztán a jobbágyságra támaszkodva fenn nem tarthatja. De később is, mikor a mozgalomhoz már

a vármegyék is hozzácsatlakoztak s a rendi elemek mögött a népiek háttérbe szorultak, ő az, aki egyedül gondol folyvást a szegény nép sorsára s aki számtalan rendelettel iparkodik annak sorsán javítani. Nemcsak hogy sok hadba-vonult jobbágyot megneimesít, hanem a bevonultak otthonlevő családtagjainak szolgálatán is könnyít, több rendeletben kiadva, hogy «az olyanoknak otthonmaradt cselédjeiket, az kik az haza szabadságának helyreállítása végett fegyvert fogtanak s táborunkban vannak, az táborra kívántató élésadáson kívül — azt is igazságosan vetvén reájuk — semmiképen ne merészeljék» kényszeríteni. A földesurak követelőzéseivel szembe mindegyre az «igazságosságot» szegezi s ő is, biztosai is gyakran döntenek a vármegyék ellen, a jobbágyok mellett, bár természetesen a jobbágyviszony szerves megváltoztatása épügy kívül állott az ő gondolatkörén, mint egész századáén. De jobbágyvédelmi színezete felkelésének messzire világított, a távoli völgyekben és rengetegekben lakó «elromlott és elnyomorodott falusi szegénység» bizalommal, hittel nézett reája s tőle várta százados egyformaság, százados szolgáltatás után terheinek váratlan könnyítését. Rákóczi Ferenc az egyetlen, akinek egy pillanatra sikerül a Verbőczy-vonta korlátokon kívülálló szegény népet a nemzeti ügy iránt érdeklődésre, lelkes fegyverfogásra hangolni — ezzel felkelése korai előképévé válik a 48-as forradalomnak, holott egyébként társadalmi alapjai, másfél század különbségéről lévén szó, gyökeresen mások. Ő az egyetlen nemzetvezér, akihez szegény marosszéki székely jobbágyok így akarnak csatlakozni: «Hallottuk az mi kegyelmes urunknak ő nagyságának kegyes jó ígéretit, hogy valamely jobbágy őnagysága mellett felül, kardját felköti, szabadságot ad nekie, ha Isten őnagyságának boldog elemenetelt ad, az országot megbírhatja; mi is azért szegény igaviselő jobbágyok, az mi kegyelmes urunk mellett készek vagyunk életünk fottáig szolgálni országot és fejedelmet», — a felkelés katonai csődje az utolsó években részben azzal magyarázható, hogy a földesurak Rákóczi rendeletei ellenére sem hagyták jobbágyaikat katonának menni s másrészt a szegény nép, nem látva helyzetének gyökeresebb javulását, s ellenkezőleg, az évről-évre megújult s országszerte kiterjedt hadműveletektől elpusztítva, nem volt hajlandó többé fegyvert fogni.

Rákóczi nehezen, hosszas töprengés és latolgatás után állott a nép élére és hagyta el külföldi segély és ígéret, külföldi sereg nélkül Lengyelországot. Bercsényi kis zsoldoscsapattal jött utána s a kortársak ekkor és később is azt hitték, hogy a fejedelem továbbra is Bercsényi vezetése alatt működik, Bercsényi a gondolkodó és alkotó, ő pedig az egyszerű végrehajtó. Bercsényi szellemi túlsúlyáról Savoyai Eugén is meg volt győződve, holott a valóságban megfordított volt a viszony. Rákóczi a felkelés vezerségét elvállalva, nem él többé másnak, mint a felkelésnek, amelynek nemcsak diplomáciai szálaít tartja mindvégig kezében, hanem belpolitikai és hadi kiépítését és vezetését is. Hogy részvételének minőségét mégis ennyire félreismerhették, ennek magyarázatát egyéniségében találhatjuk, melyet a dolgaival foglalkozó történetírók legnagyobbika, Szalay László, szemérmetesnek nevezett. Rákóczi egész életében az a magába vonult egyéniség volt, amivé örömtelen gyermek- és ifjúkora tette őt; egyszerű szavakkal és fordulatokkal élő szelid lélek, aki belsejét nem azért nem mutatta meg akárkinek, mintha büszke lett volna, avagy bizalmatlan és zordul ellenségeskedő, hanem abból a természetes szerénységből, mely a belsőnek feltárását mint fölösleges, túlságosan hangos gesztust kerüli és embertársait nem akarja sajátmaga személyével elfoglalni. Ebből igen gyakran az következett, hogy erős egyéniségekkel érintkezve látszólag passzív szerepre szorult, átengedve a teret

amazok szenvedélyes expectorációinak. Ez a helyzet állt elő nem egyszer Bercsényivel szemben, aki saját álláspontját megvesztegető szóáradattal, a szellem, élc, irónia minden árnyalata segítségével tudta exponálni, úgy hogy Rákóczi alig juthatott szóhoz, de nézeteit még sem hagyta szenvedélyes és túlradó barátjától befolyásoltatni. A döntést nem engedte, nem is engedhette ki kezéből, hisz egyedül ő tudta áttekinteni a magyar felkelés összes anyagi és szellemi birtokállományát, de szerénysége és a belső tusakodás, mely minden önmagából kilépését megelőzte, nem egyszer megfosztotta őt — és a nemzeti ügyet — attól, hogy munkatársai, tábornokai fejéből egy-egy hibás ideát kiverjen és velük a saját, egészséges gondolatát elfogadtassa.

Csak néhány esetről tudunk, mikor természetét legyőzve keblét kitárja és forrongó felháborodását megmutatja. Ilyenkor a szokatlan kitörés hallgatóira villámcsapásként hat és néhány szavával nyert ügye van. Jellemző módon ily kitöréseit többnyire személyi sérelem váltja ki: amikor úgy érzi, hogy önzetlenségét akarják kétségbevonni. Ha már ez a «szemérmertes» egyéniség is ritkaság volt e rendi országban, hol a privilegizált társadalom minden egyes tagja joggal hitte magáról, hogy véleményeit szabadon, kérdés, sőt szükség nélkül s oly bőbeszédűen, ahogyan jólesik neki, mondhatja el, nem kevésbé egyedül álló volt Rákóczinak világi javak, gazdagság, földbirtok iránt való teljes közömbössége. Igaz, az országnak leggazdagabb birtokosa ezt könnyen megengedhette magának, de Rákóczi önzetlensége nem a túlságos gazdagok unalmából folyt, hanem a lélek legbelső szövetéből kinőtt tulajdona volt, édesestvére szemérmességének. Nagyobb evolúciót, mint a nagy szerző Rákóczi Zsigmondtól és a notapörököt gyártó és birtokokat konfiskáló I. Rákóczi Györgytől dédunokájokig, alig lehet elképzelni s ez az evolúció egyúttal jellemző arra, miként komplikálódnak és egyúttal finomulnak, emberiesednek a XVIII. századra a magyar lelkek a korábbi egyrétűségéből, melyet még szinte kizárólag a nagybirtok és annak életmódja determinált. Rákóczi Ferenc már nagyobb sértést el sem tud képzelni, mint ha teljes és abszolút önzetlensége anyagi és politikai dolgokban érintetik. Az ónodi gyűlésen a lappangó, ki nem mondott, alig elgondolt vádra a belsőleg szótlanná tett, saját börtönében megkínzott lélek tör ki és szórja oda minden titkát: «Ezt érdemeltem tőled, haza? bujdosásaim után életemet, véretem, mindenemet éretted felszenteltem; feleségemet, gyermekemet, szerencsémeket megvettem; sőt az édes eleim is hozzád való szerelmekért s virágzó elébbi szabadságodnak helyire hozásáért mindeneket kockára vetvén, véreket, hiteket feláldozták! — nem tűröm, nem szenvedem, magammal viszem koporsómban, mert te tudod, Istenem, hogy igaz szívű vagyok és privátumot nem kívánok; ne szenvedd, édes hazám, rajtam ezen gyalázatot!» Az urak megzavarodva hallgatták ez egyéni hangokat, melyek érthetetlen módon szakították meg az ő dietális tárgyalásukat, hol szenvedelmes, túlfűtött vádakból és gravamenekből semmi különös nem szokott következni, de mikor Rákóczi belekeseredve szavainak hatástalanságába és megbánva lelkének megmutatását, pár formális szóban lemondott vezérlőfejedelemségéről: a rendek ekkor érezték meg, hogy az Egyéniség sikoltott fel köztük, ami valami egész más, nagyobb, mint az ő egész privilegizált világuk s ami előtt nekik meg kell hajolniok: a két művelt és gyors észjárású főúr, Bercsényi és Károlyi Sándor kardot rántott s Okolicsányival és Rakovszkyval az egész ellenzék megsemmisült.

Ez a tömegtől elszakadt egyéniség az ónodi krízis lázas pillanatában mindenki előtt megmutatkozott, de különben tartózkodóan behúzódott önma-

gába és szenttelen kritikus pillantással nézte a körötte nyüzsgő magyar életet. Mintha csak kívülről nézte volna. Ebben Rákóczi egyenes követője, sőt hatványozott mása anyai ősenek, a költő Zrínyinek, aki hasonlóképen külföldi műveltség magaslatáról elégedetlenkedett a magyar étellel, kereste elmaradt fajtája felemelését anélkül, hogy ostorozó lángszavainak, vijjogó sikoltásainak bármi hatása lett volna. Zrínyi Miklós talán az első «fajából kinőtt magyar», ki folytonos lelki gyötrelomban, leküzdhetetlen kényszer súlya alatt próbálja népét önmagához felemelni arra a kultúrfokra, melyet nagy műveltségében csak ő tud előre, korát megelőzve kirajzolni; a második Rákóczi Ferenc, mindketten korai előfutárjai Széchenyi Istvánnak. De Zrínyi Miklós még egészen benne él a rendiségben és újításait tisztán a hadi életre és azzal összefüggő erkölcsi térre korlátozza, míg Rákóczi már külföldi nevelésénél és a rendiség felül álló fejedelmi hagyományainál fogva is legalább gondolkodásában teljesen szabad és ép úgy rendi elfogultságtól mentesen kritizálja kora viszonyait, akárcsak Széchenyi, a rendi gondolatnak pozdorjává törője. Nála is megjelenik a legnagyobb magyarnak iróniája, mely szeretetlenség számba mehetne, ha nem állna mögötte az egész embert lenyűgöző erős akarat, hogy a hibákon segítsen és népét hibáiból kitisztítva boldoggá, hatalmassá, szabaddá tegye. A rendi társadalom nagyhangú, sokat mutató, keveset tartó volta őt is elijeszti és nem egyszer gúnyra ingerli: így beszél lengyeles konferenciákról, a vezetők «détlen lármáskodásiról», a késmárki havasok nagy hírű fiadásáról és hogy «az elmúlt nyáron egy sertéspásztor elfutamtathatta Debrecen városát»; tisztá lelke leginkább visszariadt a rendi nagyolás azon mértékétől, mely a külszín érdekében az igazságot is elcsavarja: a nagyot mondó, megbízhatatlan hírt-hozóra lemondással jegyzi meg: «de azt látom, ő is magyar». Ő ismeri fel először a magyar közéletnek szintén már a rendi társadalomban kialakult szokását, hogy suttagó, meg nem fogható rágalmakkal gyanúsítja meg a bármi okból kiemelkedőket, ami ellen már Esterházy Miklós nádor is felháborodva védekezett, de Rákóczi az, aki világos szemmel meglátja, hogy itt lehetetlen védekezni. Ezért nem ajánlja Bercsényinek, hogy a Homonnai-javakat «első feleségétől született fia nevében átvegye, bár ahhoz teljes joga volna: «mint jót kívánó atyjafia, barátja, nem javalhatnám, mert a soha titokban maradni nem fog; ha tizszer többet ad is Kegyelmed, mint más, de mégis magamon kívül nem hiszem, hogy valakivel elhitesse, hogy ingyen ne bírja; s hiában annak a kvietancia, dokumentum s számadás, az kiben benne van az diffidencia! én sem volnék ment az balítéletektől, hogy az mostani szűk időben is másoknak ajándékozom az ország jövedelmeit». A közéleti tisztaság e kifinomult mintája minő fehér holló az akkori gyűjtő, szerző társadalomban s még inkább a bécsi nagyurak és hivatalnokok szemérmetlen tolvajlási rendszerében: szinte érthetetlen jelenség, ha nem Rákóczinak csodálatosan tiszta és törekeny, büntudatot elviselni nem tudó lelki szervezetéből magyarázzuk.

A rendi korlátoktól megszabadult egyéniség most már csak saját erkölcsi parancsainak és magyar faji szeretetének engedelmeskedve új utakat keres a honvédelem nagy munkájában, amelyeken, s ez az ő tragikum, alig tudja valaki követni. Láttuk egyéni állásfoglalását a jobbágykérdésben, hol pedig a rendi élet kizárólagossága amúgy is beláttatta vele, hogy a jobbágyvédelem terén gyökeres változás lehetetlen, s így csak adminisztratív könnyítésekre korlátozta magát, de ezek sem találkoztak a rendi közvélemény helyesléssel. Hasonlóképen új és alig értett utakon járt a fölkelés eszenciális kérdése, a hadsereg szervezése és vezetése dolgában. Tudjuk, hogy az abszolutizmus

első kudarca óta a bécsi kormány ismét állított fel magyar ezredeket, melyek a császári hadsereg kiegészítő részei voltak, s a fölkelés alatt hol Magyarországon, Rákóczi ellen, hol az olasz harctereken alkalmazta azokat. A példa tehát megvolt: lehet a magyart európai mintára ezredbe fogni és úgy kiképezni, hogy Savoyai Eugén seregeivel nyílt harcban felvegye a küzdelmet. Rákóczi a modern hadszervezésben is utódja Zrínyi Miklósnak, de neki már megadatott, hogy élő anyaggal, emberekkel kísérletezhessen, ne csak papíron és megvalósíthatlan kívánságokkal. A parasztkatonaság használhatatlanságát belátva, a nemesi társadalomból alakítja ki a kereteket, hadvezetőségét a rendi tekintély fokai határozzák meg: 26 tábornokából nyolc gróf, hét báró, tíz nemes; minden koncessziót megtesz, hogy serege gyarapodjék, de egyszer fegyver alá hozván a magyarság oly tömegeit, minők a középkor óta nem voltak együtt, világos kritikával alkalmazza rájuk a nyugati hadviselés szabályait. A kuruc harcmódnak, a Thököly korából megmaradt fergeteges portyázásnak nincs ridegebb kritikusa, mint a vezérlőfejedelem. 1708-ban, miután az eddigi döntő csatákban serege vereség nélkül is szinte szétfolyt, közli Károlyival, a Thököly-féle üsd-vágd és zsákmányoló principium hívével, akinek dunántúli serege kétszer is felbomlott, hogy a folytonos konfuziók, szívek elolvadása ellen más principiumokat kell keresnünk (mintha csak hadtudományra átfordított Széchenyi-mondatokat olvasnánk): az vala «az kapitányoknak dicsőséges principiumja, hogy apró s lopó portákkal lopják ki ez világból az németet, kiknek egyéb nyeresége alig vala, hanem hogy most is vágánk két németet, most is hozánk hármat», legnagyobb dicsőségük az volt, hogy a külön, elől vagy hátuljáró, s a hadi rend szerint támadás elől dandárjához úgyis csatlakozó németre ütöttek, s ha az «truppjára» visszafordult, «uzusba ment, hogy szaladni kell akkor, miként az truppot eléri az német, melynek megbontása nem nekik való». A kuruc sereget lehetetlen volt nagyobb egységekben harcra küldeni, s ha nagynehezen «corpusocskákat» össze is hoztak, ezek is meglepődtek azzal, ha «egynéhány portátskát fiadzván, olyan hírt kaphattak, amellyel megtérések alkalmatosságával megmenthették magukat és kifáraszthatták lovukat.» Ezek mellett pedig «csak nevelkedik a szíve ellenségünknek s fogy a miénk, mert noha eleintén ellepven az országot, sokat nyertünk, annak az oka csak az volt, hogy az földnépe szaporítván hírünket, jobban-jobban rémítette ellenségünket, azki már felvévén hadakozásunknak módját s hadaink gyengeségét, senkitül nem fél». Előre megjövendöli Károlyi új hadmenete eredményét: «bé fogják nyargalni az országot, melyet az ellenség úgyis tud, hogy égetni nem fogják és ha szintén cselekedni is, avval nem gondol; hírt fognak kegyelmednek visszahozni, hogy sehol sem akadhattak az németre, sírással-rivással panaszolják lovaik romlását». «Mindezekre nézve javallanám Kegyelmednek az hadaknak kontrahálását», azokból csak előljárót bocsásson ki felderítésre, de ne külön feladattal; a hadak tehát nyugati mintára nagy egységekben működjenek, melyekben persze nincs többé alkalom a személyes vitézség kuruc bravurjaira, de győzni lehet, az ellenséget megsemmisíteni, amire még oly merész kuruc raidek sem képesek. A császári hadak ekkor már mindenütt zárt négyszögekben harcoltak, s bár a stratégiában még mindig a végnélküli manőverezés, a kimerítés elve uralkodott, de ezen már egyes hevesebb temperamentumok, Gusztáv Adolf, Turenne, legújabbán Savoyai Eugén túltették magukat; hevük döntő csatákra is elragadta őket, melyekben nagy zárt lovas egységek rohamai gázoltak le maguk előtt mindent. Ezek a minták lebegtek Rákóczi szeme előtt, amikor a kis, mozgé-

kony egységekre bomlott régi magyar harcmódot reformálja és reguláris ezredeket nagy négyszögekben akar harcba vetni. Utolsó ütközetének, a romhányinak kritikájában elégedetten konstatálja, hogy az új reguláris hadak megmutatták, hogy kell harcolni a némettel, s mikor ez squadrumokban jött, ezek is «szorosán, jó rendivel léptetvén» ellene, visszaverték, de azután felülkerekedett a régi hadi szokás, és «a magyar, böcsületes szokása szerint, az prédának esett», s a német gyöngye támadására «szétment az prédával». Rákóczi egész tragikumában benne van, hogy ekkor is, a felkelés végén, a katonai feloszlás idején mint ezután követendő elvet kénytelen hangoztatni a nyugati harcmódot: «az német ellen reguláris had nélkül nem boldogulhatunk, melyre nézve teljes igyekezetem az, hogy aztat újonnan szaporítsuk és felhagyjunk inkább annak haszontalan fizetésén, azki se harcolni nem tud, se tanulni nem akar». A «Rajta Miska-hadaktól» akarta elszoktatni a magyart, de még messze volt a magyar katonai zseni, akinek vaskezében, átható kék szeme előtt az egyéni hősiességből, a fürge portákból 48-ban fegyelmezett, zárt, modern magyar hadsereg lett.

Rákóczi nem volt született hadvezér, de a felkelés élén kötelességből a stratégia tudományát is megtanulta, s ennek alapján képes volt tábornokainak rossz terveit elítélni, s helyettük néha jó stratégiai gondolatokat kitermelni, melyeket azonban haditanácsa többnyire elvetett. A hadvezér pillantása főként az ütközet kritikus pillanataiban hiányzott nála, s ilyenkor, ha a papiroson megállapított terv nem volt keresztülvihető, tanácstalanul állott és utasítás nélkül hagyta seregét. Mégis a kuruc seregek mindent neki köszönhettek. Ő állította őket össze — Bercsényi csak inkább az első évben segített neki a szervezésben, mikor Rákóczi személye még ismeretlen volt az országban — ő gondoskodott élelmükről, felszerelésükről, utánpótlásukról; hadseregének minden tisztjét személyesen ismerte vagy legalább pontos tudomása volt képességeiről. És ez a sereg, melyről ő és hadi irodájának három-négy embere le nem vették szemüket, mely az ő életének legnagyobb pozitív teljesítménye, volt idő, mikor 60.000-re is felemelkedett, önálló nemzeti hadsereg volt, minőről Zrínyi Miklós álmodni sem mert, s amilyen Hunyadi Mátyás és 48 között magyar földön soha nem volt. A fejedelem évek kemény mindennapi munkájával állította fel e sereget, s nagy formaérzékkel gondoskodott rendes felszereléséről. Mintacsapatai az udvari hadak voltak: a vörös és kék palotászere, a zöld vadászok, a vörös huszárok, a székely kék kopjások s a francia gránátosok; mindezekre bármikor számíthatott, ezek nem tüntek el egy-egy vesztett csata után, mint a tavalyi hó. Tisztjeit később a nemes ifjak társaságában képezte ki a saját hasonlatosságára, erkölcsös, szerény, csendes életmódra, hadi munkára és műveltségre, azaz igazi «úri és nemesi vérhez illendő» életre akarta őket szoktatni. Tiszta erkölcsi felfogása és külföldi nagyúri szokásai egyképen megkívánták a külsőbeli tisztaságot és rendet; udvara számára «rendes és csinos köntösöket» készített; udvari és egyéb ezredeit uniformisba öltözteti, mely nyugati hadseregekben is ekkor állandósul, de ez az uniformis pompás barokk dísz, melynek részleteit szokatlan szépérzékkel választja ki. Hadserege felszerelésére ateliereket, valóságos gyárakat alapít: szabó-, gombkötő-, varró-, festőműhelyeit Munkácson koncentrálni, hol külföldi mesterekkel taníttatja a kurzusokra berendelt tót karmazsincsináló és egyéb iparos jobbagyait. A munkácsi üzemek feje főkamaraása, Körössy György, aki tudja, hogy újonnan felfogadott embereit fel kell öltöztetni, mert a fejedelem «nem szenvedheti a rongyos szolgát, kivált a palotán». A tiszt ruhák hímzéseihez a festő előbb

papiroson rajzolja ki a virágot, azután kivágja és felragasztva a kelmére mutatja be neki, mielőtt kihimeznék. Az ő barokk mintákon finomult ízlése alakította ki az ősi magyar népművészeti motívumok összetételéből a kuruc pompát, melynek csak továbbfejlesztése, itt-ott egyszerűsítése a későbbi úri magyar öltözet. A tőle létesített felszerelőipar teljesítményei méltóak egy nagy szervezőhöz; 1704—10 közt seregének nem kevesebb, mint 51.000 pár csizmát vett és 46.000 köpenyeget, s különben a vármegyékkel készítette a megyei csapatok egyenruháit. A vármegyei katonaság ekkor öltözik a megye színeibe, s a kuruc megyék példáját a nyugati labancok is követik. A fegyvergyártást is nagyban honosítja meg. 1705-ben Pápa német őrségétől szuronyokat vesznek el a kurucok, s ezek mintájára kezdeti meg Besztercebányán és Bajmócon a szuronygyártást; Lengyelországból pisztolyokat hozat be, egyszerre, 1708-ban 700 darabot; még sátorcsináló zsidókat is tart a sereg számára állandó üzemben.

Mindez csak részlet, mely azonban Rákócziak évek munkáját, évek gondját okozta; az egész együttvéve csodás pompájú bizonyítéka az akkori első magyar önfeláldozó munkájának és szervezőképességének. Mert Rákóczi történetünkben a legnagyobb szervezőknek is egyike, aki a magyar törekvések egyetlen eszközét, a nemzeti hadsereget a semmiből teremtette meg, bebizonyítván ezzel a magyar szervezőerőt, mely a Habsburg-korszak idején annyira háttérbeszorult, hogy még Zrínyi Miklós is kételkedett létezésében. Hogy a sereg, Rákóczi hada, feladatát még sem tudta megoldani, ezért nem alkotója felelős.

Szekfü Gyula.

CSAK ÁLMODOM.

*Nem mutatom meg senkinek
Érzékeny, fájó magamat.
Köröttem én is épttek,
Mint a csiga, védő falat.*

*Csak egy keskeny nyílást hagyok,
Azon lesem az élelet.
Kinézek, hogyha nap ragyog,
Borúban föl sem ébredek.*

*Csak álmodok jó mélyen én,
A sok hiányt így pótolom.
Mit sorsom elnagyolt henynén,
Azt szebbre, jobbra módolom.*

*Nem ér csalódás, hogyha ébredek,
Álomvilágom ktsér szüntelen.
És rajta át ragyognak a hegyek,
Az élel arca tiszta, büntelen!*

Réz Gyula.